

JADIDLARNING INNOVATSION TA'LIMGA OID QARASHLARI

Sevara Asanbayevna Qurbonova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,

“Ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrası mustaqil izlanuvchi.

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada innovatsion ta'lim samaradorligini oshirishda jadidchilik ta'limotidan foydalanish va yangi taraqqiyot bosqichida ta'lim jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Turkiston jadidlari yangi usul maktablari tashkil etish, darsliklarning yangi avlodini yaratish, ta'lim sohasida xorij tajribasini o'rganish va undan samarali foydalanish orqali jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga erishishga intilganlar. Jadidlar uzliksiz ta'lim usullarini jamiyat talabiga moslash va savodxonlikni keng tarqatish orqali jamiyatning ma'naviy yuksalishiga erishish mumkinligi g'oyasini ilgari surdilar. Jadidlar fikricha, ma'rifat bilan ma'naviyat aslida madaniyatning tarkibiy qismlari bo'lib, uning negizida vujudga keladi. Ta'kidlash lozimki, ma'naviyat inson ongliligini ifodlovchi, uning o'z-o'zini anglashi, axloqiy kamoloti, hatti-xarakatlarining in'ikosini anglatadigan, madaniy saviyasi uyg'unligidan iborat bo'lgan fazilatdir.*

***Kalit so'zlar:** jadidchilik, komil inson, zamon kishisi, ma'rifatparvarlik, ma'naviyat, ma'rifat, ta'lim, tarbiya, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается использование джадидизма в повышении эффективности инновационного образования и его значение в образовательном процессе на новом этапе развития. Туркестанские джадиды стремились общественного развития за счет создания новых методических школ, создания учебников нового поколения, изучения и эффективного использования зарубежного опыта в области*

образования. Джадиды выдвинули идею о том, что непрерывное духовное образование может способствовать духовному подъему общества, приспособив его к запросам общества и широко распространяя грамотность. По мнению джадидов, просвещение и духовность фактически являются составными частями культуры и опираются на нее. Следует отметить, что духовность – это качество, выражающее сознание человека, его самосознание, нравственную зрелость, отражение своих поступков, гармонию культурных уровней.

Ключевые слова: джадидизм, совершенный личность, современный человек, просвещение, духовность, просветительство, образование, воспитание, национальные ценности, общечеловеческие ценности.

Annotation. This article discusses the use of Jadidism in improving the effectiveness of innovative education and its importance in the educational process at a new stage of development. The Turkestan Jadids sought social development through the creation of new methodological schools, the creation of new generation textbooks, the study and effective use of foreign experience in the field of education.

The Jadids put forward the idea that continuing spiritual education can contribute to the spiritual uplift of society, adapting it to the needs of society and widely spreading literacy. According to the Jadids, enlightenment and spirituality are actually integral parts of culture and rely on it. It should be noted that spirituality is a quality that expresses a person's consciousness, his self-awareness, moral maturity, a reflection of his actions, the harmony of cultural levels.

Key words: Jadidism, perfect person, modern person, enlightenment, spirituality, education, upbringing, national values, universal values.

Mamlakatimizda jadid allomalarning ilmiy-ma'naviy merosini o'rganish va mohiyatini targ'ib etish, yoshlarni ajdodlarimizning ezgu an'analari ruhida tarbiyalash ta'limdagi islohotlarning bosh maqsadini tashkil qiladi. Ma'naviy-ma'rifiy sohadagi islohotlar samarasini oshirish zarurati ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishni talab qilmoqda. Shuning uchun ham, "Biz ajdodlarimizning donishmandlik an'anasiga amal qilib, ularning g'oyalarini anglagan holda, qat'iy islohotlarni amalga oshirmoqdamiz, mamlakatimizning yangi qiyofasini shakllantirish yo'lida bormoqdamiz"[1,184]. Bu borada jadidlarning Vatanga muhabbat, sadoqat, bag'rikenglik, oilani muqaddas qadriyat sifatida e'zozlash ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Shuningdek jadidlar ilgari surgan ma'naviy ogohlik, gumanizm va ma'rifiy islomning insonparvarlik qadriyatlariga rioya etish, komil insonni tarbiyalash kabi g'oyalarining mazmunini ilmiy asosda ochib berish ta'limni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Jadidlar xalqning ma'naviyati va madaniyati darajasini ko'tarish uchun orzu qilganlar, buning uchun esa kelajak bunyodkori bo'lgan yoshlarni jahonning etakchi universitetlarida ta'lim olishini istaganlar. Ma'rifatparvar jadidlar yurt kelajagi bunyodkor yoshlar qo'lidaligiga ishonib, millat taraqqiyotining poydevorlari deb hisoblangan yosh avlodni millatning taraqqiyoti uchun mardonavor kurashishga chaqirganlar.

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, jadidlar mafkurasida hozirgi kunda ham dolzarb bo'lib turgan inson ma'naviy kamoloti masalalari va demokratik institutlarni shakllantirish hamda milliy rivojlanishni yo'lga qo'yish kabi tarixiy vazifalar mujassamlashgan.

Ma'rifatparvar jadidlar Turkistonning ravnaqi va taraqqiyoti zamonaviy ta'lim dargohlari va oliy dorilfununlarda ta'lim olgan, yangi islohotlarni ro'yobga chiqarishdan cho'chimaydigan yoshlar shijoati orqali amalga oshadi deb ta'kidlaganlar. Shu bilan birga ma'rifatparvar jadidlar murakkab ijtimoiy muammolar echimiida yoshlarning ilmiy salohiyatidan, shijoatidan umidvormiz va suyanamiz hamda ulardan yordam so'raymiz, degan g'oyani ilgari suradilar. Bundan

anglashiladiki zamonaviy ilmning beshigi sanalgan jadid maktablari va yoshlarning tahsilni o'rta maxsus va oliy ta'limda zanjirsimon davom ettirishlari uchun yo'l ochib berish lozim.

Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining "Padarkush" drammasidagi ziyoli tili bilan davr qahramonini tarbiyalash xususida shunday fikr yuritadi: "Olimi zamoniylar bo'lmoq uchun bolalarni avvalo musulmoniy xat va savoduni chiqarib, zaruriyati diniya va o'z millatimiz tilini bilaturgan so'ngra hukumatimizni(ng) nizomli maktablariga bermoq kerakdur... so'ng Peterburg, Moskva universitetlariga yuborib, doktorlik, zakunchilik, injenerlik, sudyalik, ilmi san'at, ilmi iqtisod, ilmi himmat, muallimlik va boshqa ilmlarni o'qitmoq lozimdur".[2, 17]

Etuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy kelajak bunyodkori bo'lgan yoshlarni ma'naviy-axloqiy va umuminsoniy qadriyatlarga mos qilib tarbiyalashga e'tiborini qaratib, insonning o'z oilasi, jamoasi, xalqi, millati va Vataniga katta naf keltirishi hamda baxtiyor va osuda hayot kechirishi uning yoshligidan etuk tarbiya olib, eng oliy ma'naviy fazilatlariga ega bo'lishi va buzuq xulqlardan saqlanganlikdan dalolat berishini ta'kidlaydi.

Turkistonlik ma'rifatparvar jadid Hoji Muin Shukrullo ta'kidlaganidek, millatning taraqqiysi va rivoj topishi, ularning avvali muntazam maktablardan boshlanishi, agarda biz o'z dinimizni, o'z millatimizni yaxshi ko'rib, muhofaza qilmoqchi bo'lsak, avvallo saodat eshigi bo'lgan maktablarimizni zamonga muvofiq isloh qilishimiz zarurligi haqida fikr bildiradi.

Ta'lim tizimi yoki maktablarni isloh qilish jadid matbuotining kun tartibi masalasiga aylandi. Ma'rifatparvar Munavvar qori Abdurashidxonov bir necha asrlar davomida mavjud bo'lgan ta'limdagi o'qitish tizimini islohotini ilgari surib, bolalarga geografiya, matematika, islom falsafasi va tarix kabi dunyoviy bilimlarni o'qitish ancha samara berishini ta'kidlagan.

Jadid Niyoziy Rajabzoda esa o'zining "Ibtidoiy maktablarimizning tartibsizligi yohud taraqqiyning yo'li" nomli maqolasida Turkiston o'lkasidagi boshlang'ich ta'lim maktablarining davr talablariga mutlaqo javob bermasligini qayd qiladi.

“Buxoro, Samarqand, xoh Toshkand bo‘lsin xullas, Umumturkiston shaharlarida bo‘lgan musulmon qarindoshlarimiz insof ila fikr qilsalar, maktablarimizni ko‘p parishon va beintizom holatda ko‘rarlar. Muddati tahsil ko‘p uzoq bo‘lganligi uchun ko‘p kishilar bolalarini sakkiz, o‘n yil maktabga qo‘yolmaydurlar. Chunki qudrati iste’dodlari etmaydur. Shuning uchun maktabda yurgan bolalarimizdan o‘n yo sakkiz nafardan ikki yo uch nafar ahli savod bo‘lub chiqadurlar” [3, 1914 yil, №27]. Niyoziy Rajabzodaning fikricha, diniy bilimlar bilan birga kishining hunarlar egasi va boy bo‘lmog‘i uchun albatta ilmu-ma‘rifat lozimligi, o‘z navbatida ilmu-ma‘rifat uchun maktab, madrasalarni isloh qilinishi, nizomlar bilan tartibga solmog‘imiz lozimligini bildiradi. Rivojlangan Germaniya va Angliya kabi mamlakatlar ilm-fanni rivojlantirish hisobiga er yuzidagi jamiki boyliklarni o‘zlariga jamlab olganligi bilan baholansa, ilmdan, ma‘naviyat-ma‘rifatdan mahrum bo‘lgan millat esa, san‘at va hunar egasi bo‘lgan millatlarning oyog‘i ostida toptalishi majbur bo‘ladi [3, 1914 yil, №27].

Ma‘rifatparvar-jadidlardan Abdusalom Azimiy “Agarda har millatning istiqbolini bilmak xohlansa ul millatni bolalarig‘a nazar va... alarning sihatlariga va husni tarbiya va ta‘limlarig‘a” [4, 1915 yil, 5 fevral soni] degan fikrlarni ilgari suradi. Azimiyning ta‘kidlashicha, “bolag‘a ona birinchi omil va murabbiydir. Onani ta‘siri bolag‘a, otani ta‘siridan ziyodadir” shu bilan birga “Agarda onalar johila bo‘lmay, balki oqila, muhazzaba, mutaallama va odobi sahilarga dono bo‘lsalar va bolani o‘z tarbiyasiga muvofiq bo‘luvini tushunsa, hifzi sihat va odobga rioya etsa va nobajo bo‘lunmog‘idan to‘xtatsa va odibi islomiya va axloqi marziya birla tarbiyat etsa, albatta, ul bolani oqil va halim bo‘lmog‘iga shak va shubha yo‘qdur” [4, 1915 yil, 5 fevral soni].

Xotin-qizlarning ilmi, o‘qimishli va madaniyatli hamda jamiyat uchun foydali inson bo‘lishlari kabi masalalar ma‘rifatparvarlar matbuotning dolzarb mavzulariga aylanib, bu borada ko‘plab maqolalar va badiiy asarlar nashr etilgan. Tavalloning “Hamshiralar tilindan”, So‘fizodaning “O‘qunglar onalar”, kabi badiiy she‘rlarida Turkiston o‘lkasi xotin-qizlarning “mute’ joriyalar”ga aylanganligi hamda ularning

ma'rifatli bo'lishlariga qarshilik ko'rsatayotgan kishilarga qarshi chiqib, ma'rifatni joriy qilish zarurligini uqtiradi. Turkiston jadidchilari ayollarning ilmsizligi masalasi doimiy tashvishlantirib bu holatni hatto boshqa musulmon davlatlari bilan solishtirishga harakat qilganlar. Zahriddin Fatxiddinzoda o'zining maqolasida yozilishicha, Misr hududida 5 million 265 ming 250 nafar xotin-qizlar borligi, ularning 20 ming nafaridan ziyodi, ya'ni yuz xotin-qizdan bir nafari o'qib va yozishni bilishligini ta'kidlab, ularningda ko'pchiligi ovrupalik yoki nasroniy arab xotin-qizlari ekanligini bildiradi. Ayni shu ma'noda, bilim olishni xuddi namoz o'qimoqdek har bir er va ayolga ham farz, ham qarz ekanligini qalamga olib, xotin-qizlarning ilm o'rganishi va tarbiyasi xususida takliflar berib boradi.

Zero, ma'rifatparvar Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, "olti oyda, haftada to'rt kun, har kun bir soatdan dars o'qusangiz, bir yili komilda bir yuz o'ttiz olti soat dars o'qur ekansiz. Ammo tartibli madrasalarda bu sizning bir yilda o'qug'on darsingiz haftada olti kun, har kun olti soatdan o'qub, to'rt haftada tamom qilurlar" [4, 1915 yil, 5 fevral soni].

Asta sekin tartibli ta'limning amaliy natijalari jadid maktablarining natijali faoliyatida ko'zga tashlanib, Ishoqxon Ibrat yangicha ta'lim-tarbiya tizimining imkoniyatlarini ko'rsatib berishda asosan erishgan muvaffaqiyatlarga, o'zi amaliyotga tadbiq etgan yangi usullarga asoslanligini yozadi. Jumladan: "Men o'zum ham o'zumga qarashlik o'nta-o'n beshta bolalarni eski maktabda hech bahra topmay, behuda yurduklarina jonim achib, Qozon tarafidan... bir muallim jalb edub, maktab qilib berdim. Maktabning kushodig'a uch oy bo'lgani yo'q, yigirmadan ziyoda kichik bolalar, o'n beshta odamlar "alif nima?" degan savolina "kaltak" deb javob beruvchilar tamom savodi chiqib, har narsani yozadurgon bo'ldilar. To'rt-beshta, etti va sakkiz sanalar Qo'qong'a yurub hech narsa bilmagan mullabachchalar bitamomihi arabiy mukolamag'a qodir bo'lub, har bir kitoblarni mutoalaa etadurgon bo'ldilar. Shul sababdin biz ko'zumiz ila tajriba qilib, bul o'qitishga tamom ixlos qildik"[6, 328].

Ma'rifatparvar Ishoqxon Ibrat maktabining yangicha ta'lim tizimidagi o'rnini sifatida haftalik dars jadvalini joriy qilganligi bilan izohlaydi. Ishoqxon Ibrat o'ndan ortiq tilni bilgan va ruscha so'zlarni arabcha yozilishini bir tizimiga keltirib, "Lug'ati sitta as-sina" nomli asarini nashr etgan. Asarda olti til ya'ni arab, fors, turk, sart, hind, rus tillari jamlangan bo'lib, rus alifbosini bilmaydigan xalqlar uchun amaliy yordam berishni samarali usuli sifatida tavsiya etadi. Asar millatni xorijiy tilni o'rganishga bo'lgan millat ehtiyojini qondirish va jahon ilm-fani va madaniyati yutuqlariga yaqinlashtirish uchun yaratilgan bo'lib Ishoqxon Ibrat o'zi tomonidan tashkil etilgan maktabiga o'z davrining ilg'or pedagogi, rus tilini bilimdoni bo'lgan tatar maorifparvari Husain Makaevni taklif qilib, yoshlarni, millatni ilm-ma'rifatli qilish yo'lida harakat qildi.

Ziyoli jadidlar mahalliy yoshlarni o'z ona-Vatani va millatini kelajigi borasida jon kuydiruvchi, mintaqa hayotida muhim o'rinlarini egallashi va mutaxassislar bo'lib etishishlarida xorij tilini o'rganish suv va havodek zarurligini matbuotlarda qayta-qayta nashr qilganlar. Jadidlarning etakchi vakillaridan hisoblangan Sadridin Ayniy "Har millat o'z tili ila faxr etar" nomli maqolasida turkiy tildagi ma'nodoshi bo'lsa ham, tilga evropacha so'zlarni, ularning qo'shish unga putur etkazishi mumkinligiga urg'u bergan. Abdulla Avloniy esa har bir millat o'z ona tili va adabiyotini saqlamagini o'z navbatida "hifzi lison" deb ta'kidlagan. Chunonchi, "har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadig'on oynai hayoti tili va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak, millatni ruhini yo'qotmakdur"[5,126].

Jadidlar jamiyat taraqqiyotini, Turkiston o'lkasidagi mavjud kamchiliklarni tahlil qilib eng avvalo maorif islohotida, nashriyotlarning rivojida, iqtisodiyotning islohida amaliy natijalarga erishganliklaridadir. Ushbu loyihalarni amalga oshirishda mablag'ni muruvvatli boylar o'z sarmoyalarining ma'lum qismidan ajratishlari zarurligini ta'kidlaganlar. Shu bilan birga yoshlarni birlashtirish va foydali ishlarga jalb etish orqali, madaniy-ma'rifiy tadbirlarni amalga oshirganlar.

Ta'kidlash lozimki, yuz yil muqaddam yoshlarni bilimli-ilmli bo'lishiga doir Behbudiy tomonidan bildirilgan fikr yangi taraqqiyot bosqichida ham o'z

dolzarbligini yo‘qotmagan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tashabbusi bilan o‘g‘il-qizlar nafaqat Evropaga, balki Amerika, Janubiy Koreya, Xitoy, Yaponiya, boshqa davlatlarga ham yuborilmoqda. O‘zbekiston yoshlari uchun ingliz, nemis, fransuz, rus, xitoy – turli chet tillarini o‘zlashtirish kun tartibidan alohida o‘rin olgan. Jadidlar etakchilarining asriy orzulari amalga oshayotir.

Jadidlarning konseptual falsafiy g‘oyalari hozirgi innovasion taraqqiyotning darakchisi, bugungi kundagi strategiya yo‘nalishdagi demokratik islohotlarning genetik asosi bo‘lib xizmat qilmoqda. Chunki ularning siyosiy dasturlari umuminsoniy xususiyatlarni asosan erk, ozodlik, adolat, mustaqillik kabi g‘oyalarni tarannum etadi. Bu esa o‘z navbatida jadidchilik harakati mustaqillikka erishishimizga g‘oyaviy asos bo‘lganligidan dalolatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi. - Toshkent.: Ma’naviyat, 2017.-B.184.
2. Maxmudxo‘ja Bexbudi. Tanlangan asarlar. - Toshkent.: Ma’naviyat, 2009. – B.17.
3. Niyoziy Rajabzoda. “Ibtidoiy maktablarimizning tartibsizligi yohud taraqqiyning yo‘li” //“Oyna” jurnali 1914 yil 27-soni.
4. Azimiy Abdusalom. Ta’lim va tarbiya. //“Oyna” jurnali. 1915 yil, 5 fevral soni.
5. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq // Tanlangan asarlar. 2 jildlik. 2-jild: - Toshkent.: Ma’naviyat, 2006. –B.126
6. Jakbarov M. Ishoqxon Ibrat ijodi va falsafiy qarashlari // O‘zbek falsafasi tarixi (III jild). – Toshkent.: Muharrir, 2020. –B.328.